

УДК 378(477)(093)

НОВАТОРСТВО М.І.ПИРОГОВА У ПЕДАГОГІЧНІЙ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Вітвицька С.С.

У статті проаналізовано педагогічну спадщину М.І. Пирогова, його педагогічні праці щодо проблем вищої школи. Визначено новаторські ідеї, критичні погляди, перспективи розвитку вищої освіти, вимоги до професорсько-викладацького складу, які є актуальними на сучасному етапі розвитку системи вищої освіти в Україні.

Ключові слова: М.І.Пирогов, вища школа, педагогічна ідея, новаторство.

В статье анализируется педагогическое наследие М.И. Пирогова, его педагогические произведения, посвященные проблемам высшей школы. Выделяются новаторские идеи, критические взгляды, суждения, перспективы развития высшей школы, требования к профессорско-преподавательскому составу, которые являются актуальными на современном этапе развития системы высшего образования Украины.

Ключевые слова: М.И.Пирогов, высшая школа, педагогическая идея, новаторство.

The article analyses pedagogical heritage of M.I.Pyrogov, his works, devoted to the high school problems. Innovative ideas, critical views, prospects of high school development are figured out. The article also deals with demands to the teacher's staff which are topical at the contemporary stage of the Ukrainian higher education system.

Key words: M.I.Pirogov, higher school, pedagogical idea, innovation.

Процеси відтворення інтелектуального та духовного потенціалу народу в контексті становлення державності та демократизації суспільства, потреби виходу вітчизняної науки та культури на світовий рівень вимагають подальшої розбудови системи вищої освіти. У зв'язку з цим особливого значення для педагогічної теорії та практики набуває вивчення історії української вищої школи, звернення до спадщини видатних українських учених і педагогів.

Одним із найвидатніших представників талановитих людей, які звеличили і піднесли на височині національну і світову науки, був М.І.Пирогов. Геніальний експериментатор і новатор, анатом і хірург, педагог і науковець, досягши творчого розквіту, по праву посів одне з провідних місць серед корифеїв медичної та педагогічної науки всього світу.

Мета цієї статті – проаналізувати новаторські ідеї М.І.Пирогова, які є актуальними в наш час.

М.І.Пирогов безмежно любив свою Батьківщину і був гідним сином свого народу, відзначався високою культурою і надзвичайною гуманністю, він гостро виступав проти рутини, кісності, бюрократизму, ненавидів усе фальшиве і палко

борювався із засиллям іноземців. Саме глибокий патріотизм спонукав Миколу Івановича Пирогова до вивчення і аналізу проблем виховання молоді, освіти. Він вірив у молоде покоління, на яке покладав усі надії. Хто не забув своєї молодості, говорив він, вивчав чужу, той не міг не помітити в її захопленнях прагнень високих і благородних і не міг не відкрити в її поривах явищ тієї грізної боротьби, яку судилося вести людському духу за дороге йому прагнення до істини і досконалості. Ось чому основним питанням учений вважав виховання молодого покоління.

У статті "Питання життя" (1856) він піднімає проблеми, які є актуальними і в наш час. Щоб жити справді по-людському, а не ганятися лише за матеріальним вигодами, треба розв'язати питання життя. Перевихованню людей у душі справжньої гуманності може сприяти лише особливе ставлення суспільства до системи освіти.

Розв'язуючи "питання життя" – питання про сутність освіти, Микола Іванович Пирогов насамперед вимагав формування переконань, які може мати лише той, "кого привчали з перших років життя щиро любити правду, стояти за нею горою

і бути невимушено відвертим, як з наставниками, так і з товаришами. Переконання спрямовують людину на шлях не механічного виконання своїх "службових" або "професіональних" обов'язків, а на шлях служіння суспільству за покликанням, за свідомістю свого високого обов'язку перед ним" [1, с. 65]. М.І.Пирогову належить ідея ступеневої освіти. Для нього було аксіомою, що кожний педагог будь-якого ступеня школи тільки тоді відповідає своєму призначенню, коли одночасно з викладанням виховує учнів. Кожний учитель, на думку М.І.Пирогова, повинен засвоїти, що наука потрібна не тільки для набуття інформації, вона має і виховний елемент. У поглядах ученого з питань вищої школи центральне місце належить університетам; їм присвячена ціла серія статей "Чого ми бажаємо?", "Погляд на загальний статут наших університетів", "Зауваження на проект загального статуту наших університетів", "Університетське питання", "Зауваження на проект статуту загальноосвітніх учбових закладів...", "Листи з Гейдельберга", "Про перетворення Одеського ліцею в університет" та ін. Університети, на думку М.І.Пирогова, є кращими типами вищої школи, здатними готувати не вузького, однобічного фахівця, а людину з широкою науковою ерудицією і твердими етичними переконаннями. У науці М.І.Пирогов вбачав головний засіб освіти і виховання. Він писав, що в науці криється такий етично-виховний елемент, який ніколи не зникне, які б не були її представники.

Аналізуючи стан університетів, М.І.Пирогов вказував на численні їхні недоліки як у змісті та методах навчання, так і в загальній організації університетського життя.

"Я думаю, – писав М.І.Пирогов, – першообрази університетів були ближче сучасних йому до ідеалу. Засновані передовими людьми свого часу, вони були справжніми і єдиними представниками науки. Не було різниці між академією і університетом. Хто рухав науку вперед, той і навчав. Вік бажаючих вчитися до уваги не брався. І вчителі, і студенти були разом сподвижниками науки" [2, с. 380].

Університети стали не суто науковими, а підвладними, церковними, національними. На думку М.І.Пирогова, не можна назвати його і спеціально-навчальним закладом, оскільки багато наук на його факультетах не вивчається на тому рівні, як цього вимагає їх сучасний стан. Не можна також і вважати нинішній університет такою навчальною установою, метою якої є лише вища загальнолюдська освіта. Його факультети для цього занадто вузькоспеціалізовані. Учений уважав, що університет того часу не відкритий для людей різного віку, статі, соціальних станів. Жоден університет не є універсальним представником сучасної науки в усіх її проявах.

М.І.Пирогов підкреслює, що в жодному університеті немає кафедр не лише всіх, але навіть і половини сучасних наук. Не знаходимо жодного університету, забезпеченого посібниками для повного викладення всіх наукових предметів, хоча всюди помітним є прагнення до наближення науки до життя.

"Наш університет, – вказував М.І.Пирогов, – ще не повністю визначив своє призначення. Він не є установою ні реальною, ні вільною науковою, ні спеціальною, ні загальноосвітньою, ні виховною, ні церковною, ні становою, ні середньовічною-корпоративною, ні філантропічною, ні чисто бюрократичною" [2, с. 383].

Задача вищої школи – насамперед підготовка і виховання людини. Потрібні серйозні зміни в університетському житті. Основними проблемами, які при цьому слід вирішити, є наступні:

1) нестача кваліфікованих викладачів (у провінційних університетах кафедри залишаються тривалий час незабезпеченими кадрами, оскільки немає можливості зайняти їх висококваліфікованими і відомими своїми заслугами вченому світу спеціалістами);

2) розподіл факультетських кафедр, що не відповідає меті університетської освіти і відповідно спричиняє виникнення ряду недоліків у ході наукових занять (неправильний розподіл і неефективне використання навчального часу, ненормальний розподіл наукових предметів: надлишок непотрібних предметів і нестача головних);

3) наукові дослідження, що не відповідають сучасним вимогам науки.

Дуже серйозною проблемою вищої школи, на думку вченого, є становість, класовість навчання. Це означає, що вища освіта є доступною лише людям певного соціального прошарку, в той час як багато талановитих і обдарованих молодих людей із нижчих суспільних класів залишаються за межами вищої школи.

Вимагаючи реформування університетів, М.І.Пирогов сформулював ті положення, на основі яких, на його думку, воно має бути здійснене.

Перше, на чому наполягав Пирогов, – щоб "освітньо-службове спрямування наших університетів "було замінено "чисто науковим". Це означало, що університет повинен надати повну можливість кожному студенту вивчити у всій повноті обрану галузь науки. Лише цього слід вимагати від університету, а не підготовки молодих людей до заняття певних службових місць і посад.

Головною силою університетської освіти він вважав науку. Але ця сила уособлюється в колегії професорів і викладачів. Звідси М.І.Пирогов робить такий практичний висновок: слід забезпечити університети гідним у науковому (а також і в моральному) відношенні професорсько-викладацьким складом. З цією метою вчений пропонував проведення наступних заходів: встановлення якомога більшої оплати праці, щоб створити матеріальну зацікавленість і тим самим залучити в університети наукові сили; забезпечення умов для проведення більш ґрунтовних і широких наукових досліджень; захищення університетів від проникнення до професорського складу випадкових осіб (а для цього, як мінімум, слід відмовитися від бюрократичної форми комплектування професорів і доцентів, тобто призначення, і замінити її формою

колегіальною – виборами науковою радою на основі оголошеного конкурсу); залучення нових наукових сил (з цією метою організувати підготовку до професорської діяльності найбільш талановитих молодих людей із числа університетських випускників через спеціально створений професорський інститут).

Важливою проблемою вищої школи М.І.Пирогов уважав надмірний формалізм при просуванні на шляху до вищих наукових ступенів. Педагог вважав доцільним багато наукових ступенів (кандидата, магістра, доктора), рекомендував обмежити їхню кількість двома: ступенем кандидата і доктора наук. Також, на думку вченого, слід ліквідувати надмірну кількість екзаменів, які повинні були скласти кандидати на науковий ступінь, особливо на ступінь доктора. М.І.Пирогов стверджував, що спрощення екзаменів дозволить цим особам приділяти більше уваги поглибленій науковій роботі у сфері своєї спеціальності.

Учений вимагав надання університетам автономії й постійно пропагував колегійні форми в управлінні та керівництві всім життям університетів.

М.І.Пирогов уважав доцільним доручити управління і керівництво університетом колективному “розуму” – колегії професорів. Саме ця колегія, на його думку, повинна спрямовувати всю діяльність університету; обирати керівний склад працівників університету – ректора, деканів тощо; контролювати їхню діяльність; керувати добром професорів і доцентів; рекомендувати наукові посібники тощо. Колегіальний розум – найкращий розум, вважав М.І.Пирогов, лише він може позбавити університет від бюрократизму, від адміністративного свавілля та інших пороків.

На думку педагога, в Міністерстві народної освіти було б не зайвим сформулювати вчену колегію в складі видатних академіків і професорів, доручивши їй вирішення загальних питань, що стосуються університетів у цілому. Такий наполегливий захист М.І.Пироговим колегійних форм управління університетами був протестом проти тих вузьких меж адміністративно-поліцейських форм управління, в які була затиснута діяльність університетів й інших навчальних установ, проти свавілля владних чиновників, що стояли на чолі університетів. Це був один із засобів, що міг позитивно вплинути на оздоровлення університетської атмосфери.

Суттєвою проблемою вищої школи, за глибоким переконанням М.І.Пирогова, була недосконалість методів університетського викладання і системи вступних екзаменів. Відомо, що основним і чи не єдиним методом викладання в університеті за часів М.І.Пирогова була лекція. На думку М.І.Пирогова, лекція як форма заняття має педагогічний і науковий інтерес лише в двох випадках: по-перше, коли викладач подає нові наукові істини, які ще не були обнародовані або йому одному відомі й ним відкриті, по-друге, коли викладач володіє особливим даром слова. У першому випадку лекції слугують сильним засобом у руках істинних діячів науки для усного викладання нових ідей, ще не настільки

опрацьованих, щоб вийти в світ у друкованому вигляді. Дар слова, зазначав він, також здійснює чарівний вплив на студентів шляхом усного викладання [3, с. 195].

Такі лекції не лише збагачують уявлення студентів у галузі певної науки, але й викликають інтерес до наукової творчості. Вони, безумовно, є цінними та необхідними. Не можна також недооцінювати освітнє й виховне значення слова.

М.І.Пирогов був переконаний, що високий науковий рівень лекцій не можна забезпечити, якщо лектор не буде займатися науковою роботою і збагачувати їх (лекції) результатами своїх досліджень. Кожен професор, на переконання педагога, повинен володіти, за можливістю, найвищими якостями як у науковому, так і в моральному відношенні. Без цього, на його думку, неможливо успішно навчати й виховувати молодь у вищій школі. Учений підкреслював, що слід допускати читання лекцій, у яких викладаються вже відомі в науці істини, але викладаються майстерно. Вони є цінними хоча б тому, що своєю формою сприяють підвищенню інтересу до певного предмета й роблять викладене більш доступним. М.І.Пирогов чудово розумів, що було б ідеально, коли б у лекціях поєднувалися обидві ці якості: і наукова новизна матеріалу, і прекрасне мовлення викладача. Але забезпечити це не завжди можливо. У випадках, коли лекції не мають жодної з перерахованих ознак, краще, на думку М.І. Пирогова, їх не читати. Замість таких лекцій він пропонував проводити бесіди, головною метою яких було б обговорення основних питань науки.

До таких бесід студенти повинні готуватися заздалегідь через читання рекомендованої літератури. Бесіди, вважав учений, не повинні перетворюватися на репетиції, коли професор ставить питання, а студенти просто відповідають на них. Вони повинні носити форму живого обговорення поставлених питань. Це означає, що студенти не лише відповідають на запитання, але й самі ставлять їх, а також висловлюють свої думки з приводу відповідей товаришів. “У такий спосіб викладання, – читаємо в М.І.Пирогова, – професору не було б жодної потреби читати свої лекції кожен день і витратити час на систематичне викладання таких істин, які кожен слухач, що знає грамоту і хоча б трохи підготовлений, може сам прочитати, без поспіху і добре обдумавши, в будь-якому підручнику. А кожен наставник міг би з більшою користю використати свій час на складання хороших монографій на розмовне пояснення того, що дійсно повинно бути пояснено і добре засвоєно. Безсумнівно, такі бесіди дали б значно більше їжі для розуму і більше б сприяли б засвоєнню науки самостійною діяльністю розуму студентів” [3, с. 196].

Проблемою вищої школи, на думку М.І.Пирогова, була також її відірваність від реального життя. Так, він активно підтримував виступи студентів на сцені, оскільки це позитивно впливало на їхню загальну культуру, на розвиток у них самодіяльності, що було дуже важливим, до того ж у них він убачав також джерело деяких

матеріальних засобів, необхідних для надання допомоги студентам, які цього потребували, а також засіб для задоволення культурних запитів населення. Він був упевнений, що відрив, ізоляція студентів від життя приносить не користь, а лише шкоду.

Однією з важливих проблем М.І.Пирогов уважав недосконалу систему проведення вступних іспитів у вищих навчальних закладах. Він дуже негативно висловлювався з приводу вступних екзаменів при університетах. Цими екзаменами, на думку М.І.Пирогова, виражалася недовіра до гімназій, які готували молодих людей до вступу в університети, і до самих вступників. За допомогою вступних екзаменів університети хочуть вберегти себе від притоку недостатньо підготовленого контингенту, але насправді ця мета не досягається. За допомогою вступних екзаменів неможливо достатньою мірою оцінити підготовленість абітурієнта, яка так важлива для проходження курсу навчання в університетах: наявність необхідних знань, схильність до науки, самостійність мислення тощо. Екзамени – це проста формальність, що забирає багато часу й зусиль, при цьому не будучи результативною й ефективною, оскільки трапляється, що гідні юнаки не проходять їх за певних умов і від цього страждає наука.

На його погляд, звідси виникає ще одна проблема вищої школи – неправильне й зовсім неефективне використання робочого часу. З точки зору М.І.Пирогова, правильно було б скасувати вступні екзамени й відкрити всім вільний вхід у своє святолище науки, залишивши кожному піклуватися самому про свою освіту і самому судити, готовий він до університету чи ні, і вимагати лише при виході об'єктивного звіту,

щоб відрізнити знання й талант від невігластва й бездарності. Учений вважав, що слід ліквідувати будь-який формалізм і все, що не привчає молодих людей до серйозної розумової праці, і відповідно відмінити екзамени й оцінки у формі балів або випускні екзамени при гімназіях зробити одночасно зі вступними в університет. Для цього він рекомендував включати до складу екзаменаційних гімназійних комісій професорів університету.

М.І.Пирогов виступав за “гласність” в університетській освіті. Це означало, що університети повинні спілкуватися між собою, обмінюватися результатами, досвідом.

Із погляду М.І.Пирогова, головними проблемами вищої школи є: віддаленість від ідеалу; становість, класовість; відсутність належного кадрового забезпечення; ненаукове спрямування; надмірний формалізм; відсутність автономії в управлінні та керівництві; недосконалість методів університетського викладання і системи вступних екзаменів; відірваність від реального життя і відсутність зовнішніх зв'язків.

Отже, сучасна вища освіта зобов'язана М.І.Пирогову новаторськими ідеями, що сприяли її розвитку. Він був реформатором у галузі освіти, рішуче заперечував традиційні педагогічні поняття й виступав за всебічну, позбавлену будь-якого зовнішнього тиску гармонійну освіту. Учений ніколи не обмежувався у своїй діяльності вузькими питаннями своєї спеціальності. Що б він не робив, про що б він не писав, якими б спостереженнями не займався, він завжди лишався патріотом, самобутньою людиною з широким кругозором.

Дороговказом для сучасної молоді, молодих науковців можуть бути слова М.І.Пирогова, з

якими він звертався до студентів Київського університету: “Служіть вірно науці і правді і живіть так, щоб у старості ви могли бездоганно згадати вашу і поважати чужу молодість” [4, с. 66].

Минають роки, але час не відділяє нас від життя і діяльності М.І.Пирогова. Він – людина творчого покликання, благородна і глибоко гуманна — ввійшов в історію вітчизняної культури як класик оригінальної передової педагогічної думки. Його моральність, вчинки, високі думки про честь, обов'язок, гідність людини й сьогодні мають служити нам живим зразком. Класик педагогіки К.Д.Ушинський, оцінюючи діяльність М.І.Пирогова на педагогічній ниві, писав: “Нарешті ми маємо серед нас людину, на яку з гордістю можемо вказати нашим дітям і внукам, і його бездоганною дорогою ми можемо сміливо вести наші молоді покоління. Нехай же наша молодь вдивляється в цей образ, і майбутнє нашої вітчизни буде забезпечено” [5, с. 456–457].

Література

1. Пирогов Н. И. Избранные педагогические сочинения / Н. И. Пирогов. — М. : Изд-во Академии